

Perspectief

Portret Hofwebwinkel – Duurzame trekker hinnikt – Dynamisch Perspectief 10 jaar – Phythophtora reduceren – Wederkerigheid

2008 herfst N^o4

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

**Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding**

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2008 - 4
(nr. 4, oktober 2008)

Dynamisch Perspectief is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Wisentweg 12 (bezoekadres: Wisentweg 18)
8251 PC Dronten
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0321-315937, fax: 0321-315938

Redactie
Onno Bakker (hoofdredactie), Wim Goris, Ruud Hendriks, Andries Palmboom (eindredactie), Jan Saal

Sluitingsdatum kopij
Aanleveren kopij voor het winternummer tot 7 november 2008. Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg, tel: 0321-315937. Kopij via e-mail: info@bdvereniging.nl

Vormgeving
Fingerprint Witzhausen DE, Gerda Peters
Druk: Meerpaal Grafimedia, Tiel
Gedrukt op 9Lives, 55% recycled (25% post consumer) en FSC gecertificeerd

demeter DEMETER is het keurmerk van producten uit de BD-landbouw.

Copyright Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld.

V O O R A F

Oud maar toch nieuw. Dit geldt niet alleen voor de BD Vereniging maar ook voor het ledenblad Dynamisch Perspectief dat dit jaar 10 jaar geleden voor het eerst verscheen. Oud maar toch nieuw is ook de hernieuwde toepassing van paardentractie. Zeker in de BD landbouw kan het gebruik hiervan tot een (vernieuwde) wilsimpuls leiden. Gewoon nieuw is het gebruik van internet om je boodschappen te doen. Het biedt de (BD) boer de mogelijkheid tot een bijna 'rechtstreeks' contact met de klanten, en dit is misschien, naast het gemak, ook een reden voor veel mensen om langs deze weg te 'shoppen'.

Onno Bakker

INHOUD

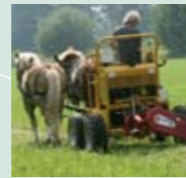
Dynamisch portret: De Hofwebwinkel	3
DP 10 jaar	8
'Grondgedachten' Deel 2	9
Bijen: Zwerm in demonstratiekast	11
Phytophthora terigdringen door grondbewerking	12
Uit de preparatenshuur: Bij het overlijden van Christian von Wistinghausen	15
Duurzame trekker hinnikt	16
Dynamische keuken: Wederkerigheid	20
Perspectief	24
Agenda	26
BD-Service	27

Bedrijfsportret Hofwebwinkel

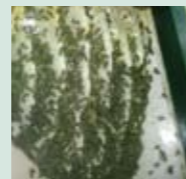
Internet en BD hebben de toekomst - 3

Duurzame trekker hinnikt

Paardentractie, oud wordt nieuw - 16

Bijenzwerm

Een kijkje achter de schermen - 3

Proef, beleef en ervaar De Hofwebwinkel

Jan J.C. Saal

Het is een gezellige drukte als ik op donderdagmorgen de schuur binnenkom. Veel kisten staan links en rechts met allerlei spullen er in. Van groente tot sap en van kaas tot rode bessen. Het lijkt op een magazijn, maar toch ook op een winkel. Verschillende mensen zijn karren aan het volladen, maar toch heel anders als bij Albert Heijn. Ik ben terecht gekomen bij de Hofwebwinkel. Nu niet via internet, waar de meeste mensen de Hofwebwinkel kunnen ontmoeten, maar in levende lijve.

Geschiedenis

De Hofwebwinkel is een initiatief van Wil Sturkeboom. Hij zocht een manier om directer met de klant in contact te komen en tegelijk ook zijn eigen producten en die van zijn collega's in de regio af te kunnen zetten. Op een gegeven moment kwam hij de mogelijkheid tegen om een softwareprogramma over te nemen waar een andere internetwinkel al lang mee had gewerkt. Zij beloofden een snelle accurate werkwijze, waardoor deze formule haalbaar zou worden.

Hiermee ging Wil op zoek naar medestanders. Die vond hij in Ellen Krul en Jos Jeuken van het bd-bedrijf Gaos, Peter van IJzendoorn van de Zonnehoeve en het Zonnelied en Reggy en Dianne Waleson van de Warmonderhof tuinderij. Ze besloten om samen het risico te nemen, samen te investeren en samen het vervoer te verzorgen. Als rechtsvorm werd gekozen voor een coöperatieve vereniging.

Toen moest er nog een ondernemer gevonden worden, die bereid was om het risico te nemen en zich vol overgave in dit initiatief te storten. Deze werd gevonden in Lambertus Zijlstra en zijn vrouw. Zij zagen het wel zitten en zijn, in eerste instantie met behoud van uitkering, aan de slag gegaan.

Er moest heel veel gebeuren. Overnemen van en inwerken van het

software programma, het vinden van een geschikte ruimte, contact leggen met leveranciers, afspraken maken met de ondernemers, het vinden van financiering en last but not least, het vinden van consumenten die langs deze moderne weg bediend zouden willen worden.

In september 2004 was het zover. De website ging de lucht in en de klanten konden zich aanmelden. Het werd geen stormloop, maar het aantal klanten groeide gestaag. Gelukkig maar, want er bleken toch nog een aantal kinderziektes in het programma te zitten. Na verloop van een jaar bleek dat de groei toch onvoldoende doorzette vanuit de Flevolandse gemeentes en de gemeentes in de randmeren. Daarom werd besloten om meer het Gooi in te gaan en toch ook Amsterdam maar te beleveren. Dat bleek een goede beslissing te zijn en de groei zette verder door.

Het kantoor en het verdeelcentrum zitten nog steeds in de fruit-schuur bij Wil Sturkeboom, al begint het een beetje krap te worden. De klanten kunnen wekelijks via internet bestellen, tot woensdag 11 uur. Op vrijdag of zaterdag krijgen ze dan hun bestelling direct aan huis geleverd of via een afhaalpunt in de buurt. Via een wekelijkse digitale nieuwsbrief worden de klanten op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen in de Hofwebwinkel, maar ook van de ontwikkelingen in de biologische landbouw. Zodra de levering is geschied wordt

*Hofwebwinkel,
toch heel anders
als bij Albert Heijn*

betaald via een incasso.

Begin 2008 is de Hofwebwinkel een commanditaire vennootschap geworden waarvan Peter van IJzendoorn en Lambertus Zijlstra de behorende vennoten zijn. Inmiddels is de tweede aanloopfase achter de rug, die ontstond door een vernieuwing van het software programma. Ze zijn nu klaar voor de toekomst en kunnen een behoorlijke groei aan. Op dit moment bestellen wekelijks ongeveer 400 klanten uit een bestand van ongeveer 2000 deelnemers. Dat is goed voor een weekomzet van rond de 30.000 euro. (vergelijkbaar met een grote natuurvoedingswinkel) Deze omzet wordt echter in twee dagen verwerkt. Geen wonder dat het druk is in de schuur.

Hoe het werkt

De bestellingen worden dus tot uiterlijk woensdag 11.00 uur geaccepteerd. Op basis van die bestellingen van klanten, wordt bij de producenten en toeleveranciers besteld. Deze leveren op donderdagmorgen de bestellingen aan, waarna de verdeling begint in de groene klapkratten. Daarvoor zijn grote winkelwagens gemaakt, waarop 6 bestellingen tegelijk samengesteld kunnen worden. Met behulp van een kleine computer op de kar wordt de internetbestelling zichtbaar gemaakt in de volgorde waarin de producten zijn opgesteld. Een medewerker loopt er langs en pakt per klant wat er besteld is. De consument heeft dus letterlijk zijn winkelen uitbesteed aan de medewerkers van de Hofwebwinkel.

In de huidige omvang kan dat uit. Er wordt voldoende marge gemaakt om alle medewerkers normaal te betalen en ook de boeren een redelijke prijs te geven voor hun producten. Het prijsniveau ligt daarbij ongeveer op het normale natuurvoedingswinkel niveau. Op vrijdag en zaterdag rijden de wagens hun route en leveren de bestellingen af bij de klant of bij een afhaalpunt in de buurt.

Hoe de ondernemers het zien

Lambertus en Peter kunnen er enthousiast over vertellen. Hoe het allemaal begonnen is en welke problemen ze tegengekomen zijn. Hoe ze geleidelijk een steeds groter stuk van de schuur van Wil Sturkenboom in gebruik genomen hebben, zodat Wil zelf met het technische deel van zijn bedrijf moest uitwijken naar een schuur bij de buurman. Hoe leuk het is om meer contact te hebben met de producenten en de consumenten. Doordat ze met een nieuwsbrief communiceren met de consumenten, kunnen ze het verhaal van de producent heel goed bij de klanten brengen. De inhoud gaat over de beschikbaarheid en de kwaliteit van de producten, maar ook over tegenslagen bij de teelten en over recepten.

Er zijn ook lastige kantjes. Zo mogen er eigenlijk geen fouten gemaakt worden. Elke fout wordt gegarandeerd ontdekt door de klant en brengt weer herstelwerkzaamheden met zich mee. Bij de overgang naar het nieuwe software programma liep lang niet alles perfect. Dat heeft ze nog wel wat hoofdbrekens gekost. Ook kunnen ze zich geen kwaliteitsproblemen permitteren. Wanneer er iets aan producten mankeert, krijgen ze dat direct van de klanten terug.

Wat willen jullie met de Hofwebwinkel bereiken?

We willen graag een zo direct mogelijke relatie verzorgen tussen de boeren en de klanten. We kunnen dat bereiken doordat we via internet en de nieuwsbrief optimaal kunnen communiceren, waardoor de boeren en hun producten ook kunnen gaan leven bij de klanten. Het nieuwe programma stelt ons daartoe ook in staat, omdat allerlei koppelingen mogelijk zijn. In de nieuwsbrief kunnen we de boer en zijn bedrijf in beeld brengen. We kunnen de producten via foto's laten zien en door daarop te klikken komen de mensen vanzelf in de winkel terecht, zodat ze kunnen bestellen.

De aandacht ligt in de eerste plaats op verse producten, maar we hebben ook 2000 andere producten in voorraad. De verse producten worden in de eerste plaats besteld bij de aangesloten boeren. Via de Zaaister zijn ook producten verkrijgbaar die niet of niet meer bij de aangesloten boeren te verkrijgen zijn.

In de toekomst willen we ook aparte assortimenten beschikbaar maken. Bijvoorbeeld de Demeter producten. Het is de bedoeling dat mensen dan een assortiment te zien krijgen dat alleen uit Demeter producten bestaat, wanneer ze daarvoor kiezen. Zit een product er niet bij, dan kunnen ze een breder assortiment aanklikken, waar hun product dan wellicht wel bij zit. In principe is dat binnen de huidige programma's mogelijk, het moet alleen nog wel gemaakt worden.

Het probleem van de melkrijzen

Lambertus vertelt dat ze wel tegen het probleem van de melkrijzen aanlopen. In alle supermarkten is het gebruikelijk geworden om melk en melkproducten te goedkoop aan te bieden. In feite wordt daar verlies op gemaakt, maar het zijn producten die mensen naar de winkel toe trekt. De consumenten zijn daardoor echter gewend aan te lage zuivelprijzen. De Hofwebwinkel wordt daarin meegetrokken, omdat de verschillen met de gangbare prijzen niet te groot kunnen worden. Op dit gebied is het dus bijna onmogelijk om met eerlijke prijzen te werken. Voor de andere producten houden ze zich zoveel mogelijk aan winkel-prijzen en aan adviesprijzen. Het is niet de bedoeling om op prijsniveau met andere winkels te concurreren. Het gaat om de kwaliteit.

Wat geeft je energie?

Peter kan het werk doen dat hij goed kan en dat hij leuk vindt. Hij

combineert zijn ervaringen in het coördinerende werk. In contact met allerlei mensen zoekt hij antwoorden op allerlei vraagstukken die zich voordoen. Dat zijn vraagstukken die verband houden met de groei en de organisatie, maar ook vraagstukken rond de vernieuwing van de website bijvoorbeeld.

Lambertus kan heel enthousiast worden wanneer hij de gelegenheid krijgt om de bedrijven van de boeren en de kwaliteit van hun producten aan de man te brengen. Hij schrijft dan ook de wekelijkse nieuwsbrief. Hij heeft ook contact met de klanten over vragen of problemen. Fouten worden zo goed mogelijk gecorrigeerd. Soms kunnen klachten aanleiding zijn om de vraagstukken van de boeren over het voetlicht te krijgen. Dan is het behandelen van zo'n klacht toch niet zo'n vervelende klus.

De BD-landbouw en internet hebben immers beiden de toekomst

De toekomst

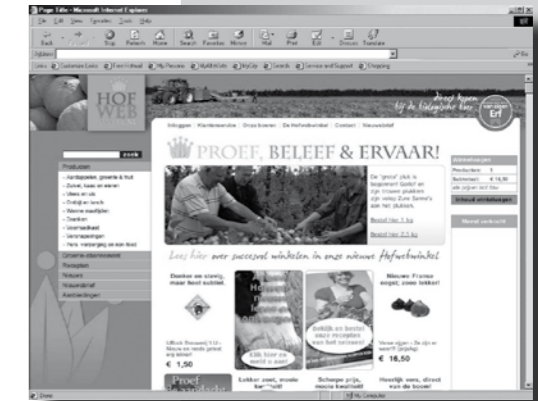
Ze gaan voort op de ingeslagen weg. Door organisch groeien groter worden en de daarbij optredende vraagstukken oplossen, zo zien ze de toekomst op zich af komen. Dan zullen er ook wel grenzen zichtbaar worden. De programmatuur staat een behoorlijke groei niet in de weg. In de schuur kan het wel gaan knellen. Daar ontstaat echter ruimte, wanneer ze bijvoorbeeld een extra inpakdag zouden nemen. Nu wordt de inpakruimte slechts twee dagen gebruikt. Daar kan dus nog wel wat ruimte gemaakt worden.

Al met al zien ze de toekomst zonnig tegemoet. De BD-landbouw en internet hebben immers beiden de toekomst. ■

De Hofwebwinkel
Knooplaan 6a
8251 SJ Dronten
tel: 06-46271893
fax: 0321-381985
info@hofwebwinkel.nl

Hofwebwinkel: webwinkel met circa 400 bestellende klanten per week, 2000 klanten in totaal, in de regio Flevoland, Amsterdam, het Gooi.

Bedrijfsleiding: Lambertus Zijlstra en Peter van IJzendoorn, daarnaast meerdere magazijnmedewerkers en chauffeurs.

Producten: volledig assortiment van ruim 1500 natuurvoedingsproducten. Woensdag voor 11.00 uur bestellen en uitleveren op vrijdag of zaterdag.

Producentenvereniging: Warmonderhof-boomgaard (Wil en Lisan Sturkenboom), de Zonnehoeve (Piet, Marja en Peter van IJzendoorn), de tuinderij van Warmonderhof (Reggie en Dianne Waleson) en akkerbouwbedrijf Gaos (Jos Jeuken en Ellen Krul).

Onno Bakker

Begin van het jaar 1998 verscheen voor het eerste Dynamisch Perspectief als ledenblad. De toenmalige voorzitter Jan Diek van Mansvelt sprak de wens uit dat het in het jonge blad "steeds weer zou lukken om de dynamische essentie van de BD te onderzoeken, te beschrijven en te toetsen aan de eigen ervaringen en aan de doelstellingen van boeren en consument leden". De verschillende redacties hebben sinds die tijd alles in het werk gesteld dit in de praktijk te brengen.

Een jubileum geeft ook altijd aanleiding om verder terug te kijken. Bij het uitkomen van de eerste DP schreef Jan Diek van Mansvelt "Over de essentie van de biologisch-dynamische landbouw & het omgaan met de preparaten". Hij zag de essentie als "het bewust ontwikkelen van een persoonlijke verhouding tot het bedrijf in al zijn facetten". Anders gezegd "BD landbouw gaat over het bewust voeren van een voortdurende gesprek met het bedrijfs-organisme met zijn eigen identiteit".

Dynamisch Perspectief: 10 jaar dynamische essentie

Veel eerder was dit ook al een belangrijk punt in het blad. Zestig jaar geleden (april 1948) was de titel van het eerste artikel in het toenmalige ledenblad Vruchtbare Aarde "Kernpunten der biologisch-dynamische landbouw methode" door mevrouw Casparé. Zij schreef in een periode dat niet alleen het gebruik van kunstmest hoogtij vierde maar waarin ook de organische (biologische) landbouw in opkomst was. Naast dat zij schrijft over de vraag "hoe leg ik het dynamische" van de BD uit, staat ze ook stil bij de preparaten. Deze, toegevoegd aan b.v. compost, zijn in staat om : "de drie factoren, nl. het stoffelijke, het aetherische en het astrale element onderling te harmoniseren, zodat zij met elkaar een milieu vormen waarin aan alle cultuurvoorwaarden voor de planten wordt tegemoet gekomen". Voorts valt te lezen dat "de tegenwoordige cultuurmethoden (gebruik van kunstmest - red.) werken op een versterking van het terrestrische, het woekerende, het kwantitatieve element, zonder dat dit in evenwicht gehouden wordt door de tegenpool, de cosmische factor. Daardoor krijgt men wel meer kwantiteit, maar ten koste van de kwaliteit. De biologisch-dynamische methode ziet beide factoren als wezenlijk voor het behoud van de vruchtbaarheid van de bodem en voor de gezondheid van onze gewassen". Concluderend sluit mevrouw Casparé af:

- De kunstmest-methode houdt geen rekening met de dynamische krachten.
- De organische stroming houdt er onbewust rekening mee.
- De biologisch-dynamische methode tracht deze dynamische factoren in de praktijk zo bewust mogelijk te doorgronden en toe te passen.

De huidige redactie doet ook haar best om de essentie van de biologisch dynamische landbouw in Dynamische Perspectief naar voren te laten komen. Als u daar een handje bij wilt helpen door bijvoorbeeld een artikel te schrijven dan kunt u altijd contact opnemen met de redactie via de telefoon 0321-315937 of via e-mail: onnobakker@bdvereniging.nl . ■

Jaarrekening 2007

De accountant heeft een samenstellingsverklaring afgegeven over de jaarrekening 2007 van de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding.

'Grondgedachten' Deel 2

Grondeigendom en grondgebruik

Jan J.C. Saal

Als voorzitter van Stichting Loverendale ben ik tegen de problematiek aangelopen van prijzen van landbouwgrond. Ik ben ervan overtuigd geraakt, dat grondprijzen worden bepaald door principes, die haaks staan op het basisprincipe van de biologisch-dynamische landbouw: vruchtbare grond. Vruchtbare grond vereist vrije grond. Stichting Loverendale heeft als doelstelling om grond vrij te maken voor de biologisch-dynamische landbouw. In drie afleveringen gun ik u een kijkje in mijn gedachtegangen hierover, mijn zogenaamde "grondgedachten".... In de voorgaande DP, nummer 3, kwam als eerste aan bod: "Grond en waarde?". In deze aflevering: "Eigendom en gebruik" Aan het eind van de serie stel ik u een pleidooi in het vooruitzicht. Een pleidooi voor een nieuwe voortrekkersrol van de biologisch-dynamische beweging: de vernieuwing van de sociaal-economische structuur van de landbouw.

- Een grondeigenaar besluit om het bos op zijn grond te kappen en er landbouwgrond van te maken.. Zijn eigen perspectief is, dat hij er een hoger inkomen door krijgt. Het lijkt een neutrale verwisseling van bos voor boerderij. Maar door de andere bestemming wordt de grond veel gevoeliger voor erosie en de wereld heeft een stuk bos verloren, waar koolstof werd vastgelegd en zuurstof werd vrijgemaakt.
- Er wordt besloten een weg aan te leggen. De wereld wordt begaanbaarder en de bereikbaarheid groter, maar het milieu heeft te lijden van de toenemende verkeersdruk.
- Mevrouw Tak van Poortvliet besloot begin 20ste eeuw haar landgoed Loverendale ter beschikking te stellen voor biologisch-dynamische landbouw. Ze keek vanuit een groots perspectief naar haar grondbezit en geloofde in een landbouw, die ondenkbaar was, zeker volgens de toen geldende maatstaven.

1. natuurmens
2. boer
3. culturele mens
4. economische mens
5. biologische mens
6. BD mens

Kortom: grond kan op verschillende manieren gebruikt worden. De keuze is afhankelijk van de motieven van de gebruiker. Altijd zijn er consequenties voor de grond en voor de omgeving; grote of kleinere.

Ontwikkeling van de gebruiker

Het perspectief van waaruit voor een bepaald grondgebruik wordt gekozen is in belangrijke mate afhankelijk van de ontwikkeling van de gebruiker. Een minder ontwikkelde gebruiker zal meer naar zijn eigen belangen kijken en een meer ontwikkelde gebruiker kan meer het algemeen belang in het oog houden. Als mensheid ontwikkelen wij ons echter ook door stadia heen, die ik hieronder zal karakteriseren. Wij zitten als mensheid nu ongeveer in het 4e stadium, de economische mens. Enkelingen lopen vooruit op deze ontwikkeling en grotere groepen lopen er op achter. Bovendien zal iedere enkeling elementen in zich dragen uit de verschillende ontwikkelingsstadia:

- de grondbewoner / grond(be)wandelaar
- de grondbewerker / grondgebruiker
- de grondonttrekker / grondbestemmer
- de grondverbruiker / grondexploitant
- de grondredder / grondkringloper
- de grondontwikkelaar / grondverlevendiger

1. De grondbewoner / grond(be)wandelaar neemt de aarde zoals hij is. Hij zoekt wat hij nodig heeft voor zijn behoefte en gebruikt dat. Hij is niet geneigd om de aarde te bewerken of te veranderen. Meestal wordt dit de jager/verzamelaar genoemd.

2. De grondbewerker / grondgebruiker (boer) ging ingrijpen op de natuur en ging zich vestigen. Zijn ingrepen op de natuur zijn in overeenstemming met de natuur en in een zeker ecologisch evenwicht.

3. De grondonttrekker / grondbestemmer heeft in de geschiedenis een grote invloed gehad op de aarde door het bouwen van steden en het aanleggen van wegen. Hiermee werden culturen ontwikkeld en de burger geboren. Daardoor werd grond onttrokken aan de landbouw. De moderne burger leeft in steden en is vervreemd van de natuur. Door tal van beslissingen als consument en in de politiek heeft de culturele mens nog steeds een negatieve invloed op de natuur.

4. De grondverbruiker / grondexploitant gaat daar verder in. Niet alleen heeft deze grond onttrokken aan de agrarische bestemming, maar ook grondstoffen worden in de economie verbruikt. Dit is de economische mens, die een stap te ver gaat wanneer hij ook het natuurlijk leven als een economisch proces gaat beschouwen. Dan worden niet alleen grond en grondstoffen aan de natuur onttrokken, maar wordt ook de natuur zelf voor productiedoelinden ingezet. Dit leidt tot een soort landbouwindustrie, zonder respect voor het leven en zonder ecologisch evenwicht. De koe wordt dan melkmachine. We zien dat de moderne mens vooral vanuit

het economisch belang redeneert. De grondverbruiker / grondexploitant oefent een vernietigende kracht uit op de natuur, vaak zonder dat zelf voldoende te beseffen. Het werken met insecticiden en met kunstmest heeft dat in ruime mate reeds aangetoond, naast allerlei andere milieuvraagstukken die door de grondverbruiker / grondexploitant worden veroorzaakt.

5. Door ontwikkeling van bewustzijn kan de mens zich uit de dodelijke greep van de economische benadering onttrekken. Door een bewustzijn voor de ecologische processen in de natuur te ontwikkelen wordt de mens een grondredder / grondkringloper. In deze fase zit de biologische mens. De ecologische aanpak is ook ontstaan als reactie op de milieuproblemen die ontstonden door de moderne gangbare landbouw.

6. Door bovendien bewustzijn te ontwikkelen voor de daarachter liggende geestelijke werkelijkheid kan de grondredder / grondkringloper tot **een grondontwikkelaar / grondverlevendiger** worden. Dan krijgt de mens steeds meer respect voor plant en dier en de daarachter liggende geestelijke werkelijkheid. Daardoor zal zijn werkmethode veranderen van uitbuiten van de natuur tot verzorgen en onderhouden van de natuur. Het gaat hierbij natuurlijk niet alleen om de boeren, maar om alle mensen die vanuit dit perspectief in het leven staan. Het moge duidelijk zijn: in deze fase zit de BD-mens.

Met deze ontwikkelingsstappen zien we steeds het gebruik van de grond veranderen. Nu is het zo dat in de huidige maatschappij mensen naast elkaar leven en ook moeten

kunnen leven, met een verschillend ontwikkelingsniveau. Dit betekent echter wel dat het voor een soort zelfbescherming van de mensheid noodzakelijk is dat er grenzen worden gesteld aan de mogelijkheden die de grondonttrekker / grondbestemmer en de grondverbruiker / grondexploitant hebben. Immers, doordat zij zich nog onvoldoende hebben ontwikkeld, oefenen zij hun negatieve krachten op de natuur uit, waardoor de hele mensheid in gevaar komt. Zij moeten dus beperkt worden in hun mogelijkheden om grond te onttrekken aan de natuur en vooral om dodelijk in te werken op de levende bodem, die noodzakelijk is voor de voortbrenging van levend voedsel.

Verkrijgen van eigendom het makkelijkst voor de meest schadelijke groep!

Nu is het zo dat juist de grondonttrekker / grondbestemmer en de grondverbruiker / grondexploitant een betere toegang hebben tot het geld dan de andere categorieën. Zij zien juist de mogelijkheden om geld te verdienen met het produceren van bepaalde producten of met het leveren van bepaalde culturele prestaties. Wat betreft de mogelijkheden om het eigendom van grond te verwerven door de grond te kopen, zijn deze groepen mensen dus in het voordeel, omdat ze meer geld verwerven en bezitten dan andere groepen mensen. Aan de andere kant maken de grondonttrekkers / grondbestemmers (de culturele mensen) het leven aangenaam door het schrijven van boeken, muziekuitvoeringen en theater. De grondverbruiker / grondexploitant (de economische mens) maakt het leven aangener door het produceren van tal van producten die tegemoet komen aan onze behoeftes. We

kunnen ze dus niet uitschakelen, zonder maatschappelijk in een armoedige toestand terecht te komen. Zolang het eigendom van grond verkregen kan worden door de hoogste bidder, hebben deze mensen juist makkelijker toegang tot het eigendom van grond. Zolang de eigenaar mag bepalen wat er met de grond gebeurt, zullen de economische en culturele motieven een duidelijke voorsprong houden op de ecologische en spirituele motieven.

En de BD-boer?

De BD-boer heeft ook een economische mens in zich. Je kunt niet verwachten dat hij als enkeling ander gedrag kan vertonen, zolang er niet in groter verband structuren in het leven zijn geroepen, die het grotere belang van zijn biologisch-dynamische grond dragen. Het is bijvoorbeeld heel logisch dat een bd-boer niet zomaar afstand doet van de waarde die zijn grond heeft. Wanneer hij met pensioen gaat en geen opvolger heeft, is het logisch dat hij de boerderij en de grond verkoopt aan de hoogste bidder. Hij heeft immers geld nodig voor zijn pensioen en hij kan in zijn eentje de wereld niet veranderen. Het gevolg is echter wel dat er weer een areaal grond aan de bd-landbouw wordt onttrokken, terwijl een jonge boer weer opnieuw moet beginnen met het omschakelen van een stuk grond waarop gangbaar geboerd is. Van zo'n jonge boer kun je weer niet verwachten dat hij het geld heeft om het bedrijf over te nemen van een oude bd-boer.

Andere structuren noodzakelijk: in het rechtsleven.

Zo zien we, dat we van de enkele mens niet kunnen verwachten dat hij zijn persoonlijke motieven en aspiraties opgeeft omwille van het grote geheel. Het is daarom noodzakelijk dat we maatschappelijke structuren in het leven roepen die voor het algemene belang opkomen. Het is het rechtsleven dat structuren moet scheppen die dit mogelijk maken. Volgende keer gaan we daarop verder. ■

Zwerm in demonstratiekast

Jan J.C. Saal

Bij mijn afscheid als voorzitter van de BD-Vereniging heb ik een prachtige demonstratiekast gekregen. Deze kast heeft aan drie kanten een glazen wand, zodat je kunt zien wat er binnen met de bijen gebeurt. Voor de isolatie en voor de afscherming tegen het licht zijn er luiken aangebracht, die scharnierend open- en dichtgedaan kunnen worden.

Deze zomer heb ik een zwerm in de kast geslagen. Dat heet zo, omdat bij het vangen van een zwerm een tik gegeven wordt tegen de tak waar een zwerm aan hangt. Zo belandt de zwerm eerst in een vangkorf, ook wel kieps genaamd. Vanuit deze kieps wordt de zwerm weer met een klap tegen de kieps, in de kast geslagen. De bijen vallen als een kluit binnen. Daarna doe je rustig de deksel op de kast en ze gaan een plaatsje zoeken. Dat betekent dat ze als een tros aan de bovenkant gaan hangen.

Ik had nog niet eerder gezien dat de bijen in zo'n geval een uitgerekte tros vormen in de kast. De onderste bijen kunnen zo makkelijk het vlieg gat bereiken. Nu met deze kast was dat prachtig te zien. Vervolgens gaan ze aan de slag met het bouwen van hun raat. Honingraat is voor de bijen, wat botten zijn voor de mensen. Het volk krijgt structuur en houvast door de raten. Het was prachtig te zien hoe ze bouwen en hoe snel ze bouwen. Binnen drie weken zag je de raten door de tros naar buiten komen. Ook interessant is dat ze niet eerst de ene raat bouwen en dan de volgende. Nee ze bouwen aan alle raten tegelijk. Ze bouwen als het ware in een uitgerekte bolvorm. Die bol wordt langzaam groter en dan bouwen ze dus aan alle uiteinden tegelijk om de vorm van de bol te kunnen blijven volgen. Een fascinerend gezicht. ■

Onderzoeksresultaten Stichting Agrikos

Phytophthora terugdringen door grondbewerking

In de afgelopen vier jaar is door acht aardappeltelers de grondbewerkingsmethode van de Stichting Agrikos uitgeprobeerd. Metingen lieten zien dat het toepassen van de methode leidt tot de verbetering van de gewasgezondheid. Bijvoorbeeld voor het in het blad gevoelige ras Agria resulteerde een driejarige toepassing in een Phytophthoravrij gewas tot aan het natuurlijk afsterven. Van de knollen was al bekend dat die met deze werkwijze Phytophthoravrij worden. Aardappeltelers kunnen in november al de beste grondbewerkingsstijden benutten. *Hans Bruinsma, Stichting Agrikos*

Uit langjarig steekproefsgewijs onderzoek blijkt dat Phytophthora en andere problemen met aardappelen voorkomen kunnen worden door het gericht gebruik maken van grondbewerkingsstijden. De achterliggende ge-

dachte is dat het moment van grondbewerking het ter beschikking komen van de bodemmineralen stuurt en daarmee de groeiwijze, gewasgezondheid en opbrengst beïnvloed. Eén van de onderzoeksconclusies is dat het structurele Phytophthoraprobleem

voorkomen kan worden door het standaard gebruiken van grondbewerking tussen 15 februari en 10 maart of als alternatief tussen 1 en 19 november in het voorafgaande najaar. Dat zijn perioden die tot op heden voor aardappelen weinig benut worden. Daarnaast wordt er een begrensde periode voor de plantbedbewerking aanbevolen en zijn er mogelijkheden voor het meer gericht inzetten van rassen. Met de momenteel beschikbare informatie is in 3 jaar ca. 95 procent Phytophthorareductie in de knollen haalbaar en volgens recente metingen ook in het gewas. De methode die rechtstreeks de groeiwijze beïnvloedt, vermindert ook veel andere ziekteproblemen. Doormiddel van een stappenplan wordt de methode voor aardappelen hier uiteengezet.

Methode

Stap 1: plantbedbewerking tussen 10 maart en 19 april

Iedere plantbedbewerking en indien mogelijk ook het planten zelf wordt uitgevoerd tussen 10 maart en 19 april, bij voorkeur op dagen met de Maan in een Vuur- of Aardebeeld. Deze dagen zijn te vinden in de Agrikos Grondbewerkingskalender (zie kader in dit artikel). Op deze dagen wordt indien mogelijk ook al zoveel mogelijk aangeaard. Deze grondbewerkingsstijd verlaagt schurft, is minimaal neutraal ten opzichte van Phytophthora en geeft grove, dikronde knollen. Grondbewerking tussen 19 april en 24 mei wordt bewust vermeden omdat die periode de hoogste Phytophthora- en schurftaantasting geeft. Een hoge Phytophthora- en schurftaantasting komt ook voor bij grondbewerking van 10 augustus tot 15 september

en 19 december tot 18 januari (resp voorafgaand najaar en winter). Moet in deze perioden toch geplant, aangeaard of een andere bewerking gedaan worden, bijvoorbeeld wegens onkruiddruk, dan wordt die bewerking zo oppervlakkig mogelijk gedaan waardoor het negatieve effect zoveel mogelijk beperkt blijft.

Stap 2: voorafgaande najaarsbewerking tussen 1 en 19 november

In het najaar valt de belangrijkste grondbewerkingsstijd om Phytophthora in de knol en in het gewas terug te dringen. In de periode van 1 tot 19 november wordt dan een intensieve grondbewerking (=een bewerking waarmee de grond tot op voldoende diepte goed los valt) uitgevoerd die naast reductie van Phytophthora ook het knol aantal en het drogestof gehalte verhoogt. Dit bij voorkeur

op dagen met de Maan in een Vuur- of Aardebeeld (zie kader). In 2008 is dat op 2, 3, 4, 5, 6 en 12, 13, 14, 15 november.

Alternatief voor stap 2

Kan de grondbewerkingsstijd van stap 2 wegens bijvoorbeeld weersomstandigheden niet benut worden, dan is het alternatief een soortgelijke grondbewerking tussen 15 februari en 10 maart. Deze grondbewerking, die vaak moeilijker is dan in november en daarom alleen een tweede kans biedt, heeft echter hetzelfde effect en wordt eveneens op Maan-Vuur of Maan-Aarde dagen uitgevoerd. Soms is het een optie twee minder intensieve grondbewerkingen verdeeld over beide perioden te doen.

Stap 3 en 4: inzet van passende rassen

De genoemde grondbewerkingsstijden in stap 1 en 2 zijn voor ieder aardappelgewas nood-

zakelijk. Daarnaast kan het gewenst zijn om op nog andere tijden voorafgaand aan de aardappelteelt grondbewerking te doen, bijvoorbeeld afhankelijk van de grondsoort of teeltomstandigheden. Op die aanvullende grondbewerkingen kan worden geanticipeerd met de inzet van daarbij passende rastypen. Dit geeft een hogere opbrengst, verbetert de rasspecifieke kwaliteit en verlaagt de rasspecifieke gezondheidsproblemen. Dat kan naar het knoltype (stap 3) en naar het gewastype (stap 4), zie het *Jaarschema aardappelen*.

Resultaten

Phytophthora reductie in de knol

Wanneer met de huidige mogelijkheden het gewone stappenplan gevolgd wordt, waarbij jaarlijks als het kan de verschillende stappen worden uitgevoerd, dan ligt de geschatte

Jaarschema aardappelen

Zon		Grondbewerking		
periode	element	alle aardappelen	met knoltype	met gewastype
18 jan.-15 febr.	Aarde		Lang	Hoogstengelig
15 febr.-11 mrt.	Lucht	2 ^e Keus stap 2	Fijn, gewelfd, hoog tal	Fijn, licht, eventueel vroeg
11 mrt.-19 apr.	Water	Stap 1	Dik, bolrond	Grofbreed, zwaar
19 apr.-24 mei	Vuur	Zo weinig mogelijk	Klein, zeer hoog tal	Kleinbladig, sterk vertakkend
24 mei-20 juni	Aarde		Lang	Hoogstengelig
20 juni-19 juli	Lucht		Fijn, gewelfd, hoog tal	Fijn, licht, eventueel vroeg
19 juli-11 aug.	Water		Dik, bolrond	Grofbreed, zwaar
10 aug.-15 sept.	Vuur	Nooit	Klein, zeer hoog tal	Kleinbladig, sterk vertakkend
15 sept.-1 nov.	Aarde		Lang	Hoogstengelig
1 nov.-19 nov.	Lucht	1 ^e keus stap 2	Fijn, gewelfd, hoog tal	Fijn, licht, eventueel vroeg
19 nov.-19 dec.	Water		Dik, bolrond	Grofbreed, zwaar
20 dec.-18 jan.	Vuur	Nooit	Klein, zeer hoog tal	Kleinbladig, sterk vertakkend

Phytophthora reductie in de knol in het eerste jaar op gemiddeld ca. 45 procent, bij verdere vermeerdering in het tweede jaar op ca. 70 procent en in het derde jaar op 90 tot 100 procent. Afhankelijk in hoeverre de stappen 3 en 4 van de methode worden toegepast, kunnen genoemde reducties wat hoger of lager uitvallen. Is de reductie in de knol van 90 tot 100 procent bereikt, dan is de verwachting dat die bij verdere vermeerdering in stand blijft als de gehele methode

gehandhaafd blijft (inclusief stap 3 en 4). Er is ook een mogelijkheid om een éénjarige 'versnelde' behandeling te gebruiken. Met deze 'versnelde' behandeling, die geschikt is voor bijvoorbeeld kleine selecties, wordt 80 tot 100 procent van de grondbewerking volgens stap 2 toegepast. Op die manier kan in één keer een vrij volledige Phytophthorareductie bereikt worden, waarna jarenlang het volledig stappenplan gehanteerd kan worden.

Phytophthora reductie in het gewas

Nadat in eerdere onderzoeken alleen Phytophthora metingen aan de knollen werden gedaan, zijn er in de twee praktijkprojecten van 2006 t/m 2008 ook metingen gedaan aan het gewas.

Op één van de bedrijven kon de invloed van onder andere stap 2 op het ras Agria in een drie jaar lange pootgoedvermeerdering gevolgd worden. In het eerste jaar gaf een bijna volledig toegepaste 'versnelde' toepassing volgens stap 2 – alleen het planten en aanaarden gebeurde buiten de beschreven tijden – al een Phytophthoravrij gewas. Dit resultaat kan worden vergeleken met gelijktijdige metingen op vijf bedrijven (in een periode die voor het ontstaan van de ziekte cruciaal is), die de methode op vrijwel dezelfde wijze hadden toegepast. Er lijkt een verband te zijn tussen de toepassing van de stappen 1 en 2 en de gewasgezondheidsresultaten.

Op het vermeerderingsbedrijf is stap 2 in het tweede jaar (een jaar met extra zware Phytophthora druk) in een veel lagere omvang gerealiseerd. Hierna bleek dat één jaar niet voldoende was: er kwam opnieuw Phytophthora in het gewas. In het derde

jaar werd er net als in het eerste jaar een gebalanceerde toepassing van de stappen 1 en 2 uitgevoerd, inclusief experimentele toepassing voor niveau 3. Dat gaf nu wel een Phytophthoravrij gewas tot en met het volledig afsterven van het gewas. Het kan dus enkele jaren duren voor een achterstand in de ontwikkeling van de gewassen is ingelopen; het vroegere onderzoek aan de knollen leidde tot een vergelijkbare conclusie. Hierbij zei nog opgemerkt dat Agria in het gewas tamelijk Phytophthora gevoelig is; rassen met betere gewasresistenties zullen wellicht sneller verbeteren.

Tot slot

Uit het onderzoek blijkt verder dat met toepassing van het stappenplan er tege-lijk diverse andere verbeteringen optreden, zoals met Rhizoctonia, schurft en onderwatergewicht. Daarbij is de balans tussen de vier stappen van de methode de sleutel tot de gezondheid. Nog niet alle mogelijke grondbewerkingstijden en hun invloed op de gewasgezondheid van aardappelen zijn systematisch naast elkaar onderzocht. Met het gebruik van stap 1 en 2 en de nu beschikbare kennis over stap 3 en 4 kan naar schatting 60 procent van de huidige ziekteproblemen in aardappelen voorkomen worden. Meer informatie volgt in deel 2 van dit artikel. ■

*Hoe u de Maandelijkse Grondbewerkingskalender kunt ontvangen vindt u op pag. 26.

Bij het overlijden van Christian von Wistinghausen

Adrie Maas, Jola Meijer en Willem Bongers

In de eerste Dynamisch Perspectief van dit jaar berichtten wij over ons bezoek aan Christian von Wistinghausen in Duitsland. Ons bezoek aan het familiebedrijf 'Brunnenhof' in Künzelsau-Mäusdorf was voor ons een belangrijke ontmoeting en we zijn blij dat die heeft kunnen plaatsvinden. Afgelopen maand bereikte ons het bericht dat hij op 20 augustus is overleden.

De vader van Christian von Wistinghausen kreeg zijn onderricht 'aan de bron' in Koberwitz in 1924 (de Landbouwcursus van Steiner – red.) en Christian heeft het praktische werk en de zorg voor het maken van de preparaten zijn levenslang verder uitgedragen. Hij was open over zijn manier van werken en hij vertelde ons vanuit jarenlange ervaring zijn ideeën, technieken en praktijk over de bewaring van de preparaten, de dosering van het koemestpreparaat als 'hectarebol-len', de 'Mäusdorfer Rottelenker' (gedroogd koeflattenpreparaat) en de preparatenzeef. Ook diverse vul-en stopapparaten die hij ontwikkelde en een roermachine voor de spuitpreparaten werden gedemonstreed. De gastvrijheid was hart-

verwarmend met een haardvuur en heerlijke pompoenmaaltijd van mevrouw von Wistinghausen.

In Dornach stond Christian von Wistinghausen bekend als 'Bedank oom'. Als senior bedankte hij regelmatig de sprekers van de dag, iets wat daar nogal eens wordt vergeten.

Wij hoorden ook smeulige verhalen. Zo heeft hij de postcommunistische burgemeester van Koberwitz kunnen bewegen om het slot van de Keyserlingfamilie te restaureren. Of was het de gedenkplaat die ter herinnering aan Rudolf Steiners Landbouwcursus is aangebracht? Wij in Nederland zullen Christian missen. Onder andere omdat hij tekorten aan preparaten in ons land, en ook elders in de wereld, kon opvangen. Zelf sprak hij tijdens die dag van ons bezoek in vol vertrouwen uit, dat na zijn dood genoeg door hem opgeleide mensen in de wereld zullen klaar staan om taken over te nemen.

Ons geanimeerde bezoek was een cursus van een week in één dag. Wij zijn hem daar dankbaar voor. ■

Foto's: Ton Boers

Trekker en trekpaard zij aan zij op boerderij De Wolfskuil Duurzame trekker hinnikt

Paardentraction, het werken met paarden in de land-, tuin- en bosbouw. Voorstanders zien het werkpaard als summum van duurzame energie. Het vermenigvuldigt zichzelf, stoot geen schadelijke gassen uit en gaat bovendien uiterst voorzichtig met het natuurlijk bodemleven om. Sinds drie jaar kent Nederland een platform voor geïnteresseerden: de Initiatiefgroep Moderne Paardentraction. Voor dit artikel bezochten we één van de oprichters: Bert Harmsen.

Door Arjan Wijnstra

Bert is boer op pachtboerderij De Wolfskuil op het landgoed Middachten in De Steeg (bij Arnhem). Wie bij Bert het erf oprijdt ziet links en rechts grote machines staan en al snel ook een flinke trekker. Ogenschijnlijk een boerenerf als zovele. Wordt hier dan niet met paarden gewerkt? Bert: "Jazeker wel, maar ook met trekkers. Werken met paarden is voor mij geen doel op zich. Ik neem de paarden voor de dingen die zij het beste kunnen en de trekker voor de dingen waar een trekker goed in is. Dat ik ervoor heb gekozen om met paarden te werken, komt deels voort uit mijn liefde voor paarden. Maar er zijn meer redenen. Een deel van mijn grond valt onder de regeling voor agrarisch natuurbeheer (zie kader) en zal steeds natter

worden... Paarden zijn veel lichter dan trekkers en dat komt in deze natte gebieden goed uit. In de tuinbouw kies ik voor paardentraction vanwege de snel verbeterende bodemvruchtbaarheid. Doordat het bovendien om relatief kleine oppervlakten gaat is er al snel rendabel te boeren. Tenslotte brengt het werken met paarden echte duurzaamheid in de agrarische productie en dat spreekt me erg aan."

Waarvoor zet je concreet de paarden in en wat is er anno 2008 allemaal met paardentraction mogelijk?

"Momenteel gebruik ik de paarden voor ploegen, aanaarden, onkruid wieden, schoffelen. Hooibouw doen we nu nog met trekkertraction, maar in de toekomst gaan we ook dat met paarden doen. Technisch gezien kun je met paardentraction alles doen wat er in de hedendaagse landbouw nodig is. Er zijn geen beperkingen. Een trekker is goed voor transport over grotere afstanden. Dus bij werkzaamheden verder van huis af liggen kies ik vooralsnog voor de trekker en niet voor paarden.

Wie adviseer je met paarden te gaan werken?

"Je moet wel iets met paarden hebben. Dat 'iets' kan natuurlijk ook ontstaan. Je moet een bepaalde rust in je hebben. En een bepaalde creativiteit, inventiviteit, want met paarden kun je meer dan met de hapklare standaardoplossingen, die een trekker biedt. Wanneer je met een trekker werkt, gééft dat ook heel veel werk. Je moet dieper ploegen, je drukt de grond vaster in elkaar, in de wielsporen krijg je veel onkruid. Dat levert geen winst op. Als je met paarden werkt ontstaat er een evenwichtigere bodemstructuur, waardoor ook de werksystemen veranderen. Dat vraagt creativiteit.

Is je eigen karakter belangrijk in de omgang met paarden?

"Natuurlijk! Er ontstaat immers altijd een interactie tussen paard en gebruiker. Vroeg of laat gaat het lopen... Sommige mensen hebben jaren nodig om zich alles eigen maken. Andere mensen doen dat sneller. We hebben een cursist gehad die nog nooit een paard van dichtbij had gezien. Al na de eerste cursusdag deed hij niet onder voor de ervaren cursisten. Paarden hebben van nature een groot aanpassingsvermogen. Dat is een groot voordeel en heeft te maken met het leven in een kudde. Die trekt immers steeds verder en ontmoet wisselende omstandigheden."

Waarvoor kun je – als start en ter kennismaking – paarden inzetten, zonder uitgebreid te moeten investeren?

"Voor allerlei grondbewerkingen: ploegen, eggen, schoffelen. De verzorging van een weiland. Denk aan slepen of mest uitrijden. Het onderhoud van de bak doen, als er sprake is van een manege. Verder valt te denken aan transport van hout voor de kachel, het onderhoud van hagen en heggen. Bovendien kun je afrasteringen maken en materialen verplaatsen.

Wat zijn daarna de uitbreidingsmogelijkheden?

"Eigenlijk alles wat met een kleine (tuinbouw-) trekker ook kan. Een kleine kiepwagen bijvoorbeeld vergemakkelijkt het werk enorm. Verder valt te denken aan een verrijdbare wassertank voor de dieren, een weidebloter, het maaien van het gazon, noem maar op."

Waar moet je op letten als je een paard zoekt voor dit werk?

"Boven alles moet hij gezond zijn en recht

van lijf en leden. En niet omgangsgestoord. Het moet "klikken", heel belangrijk! Wat verder meetelt is of hij al opgeleid is. Je kunt meestal wel een paard kopen dat uit de aangespannen sport of recreatie komt, maar dat is niet vanzelf geschikt voor landbouwwerk. Bekijk eens wat voor reactiepatroon zo'n paard heeft, of hij een beetje koel in het hoofd is. Laat hem ook maar eens schrikken, onder geconditioneerde omstandigheden. Wat doet hij daarna? Heeft hij een halve dag nodig om weer bij te komen, of snuift hij drie keer en loopt dan weer verder. Hoe snel schakelt hij in z'n hoofd, dat is heel belangrijk. Dat opzoeken van grenzen doe je bij voorkeur niet voor een kar, maar bijvoorbeeld in een binnenbak. Dat is veiliger voor jou en voor het dier. Als je

zelf groen bent is het verstandig een ouder paard te nemen. Een ouder en ervaren paard heeft normaal gesproken al van alles meege maakt. Ook als hij alleen het aangespannen rijden kent, dan kan hij toch makkelijker de omschakeling naar landbouwwerk maken."

Is het ene ras geschikter dan het andere?

"Dat kan ik niet direct zeggen, al zou ik niet beginnen een Arabier. Die zijn toch wat minder koel in het hoofd. Alhoewel, als ik dit zeg dan staan er natuurlijk meteen liefhebbers van Arabieren op om te zeggen dat dit helemaal niet waar is. In principe is elk paard aan te spannen. Zelf heb ik heel bewust voor Belgen en Vlaamse paarden gekozen. Daar heb ik heel zorgvuldig naar gekeken. Gezien de

werkzaamheden hier op het bedrijf wil ik in ieder geval paarden hebben met een behoorlijk staptempo. Een beetje boven normaal. Bijna alle werkzaamheden vinden in stap plaats. Ik zorg ervoor dat die werkzaamheden licht zijn, zodat ze hun tempo kunnen vasthouden. Maar dan moeten ze dat tempo wel kunnen maken. En zo ben ik hier op uitgekomen. Het hadden ook Groningers of Geldersen kunnen zijn. Maar naast mijzelf moeten ook anderen met ze kunnen werken. En Gelderse paarden slaan toch eerder... Voordeel van de Vlaamse paarden is dat de gemiddelde levensduur hoger is. De energie en tijd die je in ze stopt, rendeert dan beter. Een paard, dat over de top van zijn prestaties heen is, is trouwens best geschikt voor landbouwwerk. Er zijn genoeg lichte klusjes te bedenken, zoals aanaarden of een bak slepen met een klein sleepje. Dit kost haast geen kracht, het is gewoon lol, geeft plezier. Het paard heeft nog wat te doen en hoort er bij. Zo kun je een zinvolle ouden-dagbesteding geven aan een pony waar de kinderen uitgegroeid zijn. Waar je als ouder als het ware mee 'opgezadeld' zit."

Waar moet je op letten als je oude apparatuur koopt voor paardentractie?

"Als je de kans krijgt twee identieke machines te kopen, doe dat dan, dan kun je eventueel onderdelen uitruilen. Vaak zul je echter zien dat de meest bewegende delen erg versleten zijn. Er zijn bijvoorbeeld best nog paardenmaaiers in vrij goede conditie te vinden. Soms zijn er zelfs nog nieuwe onderdelen te krijgen. De vraag is alleen of je de paarden wel wil laten maaien. Het is namelijk nogal zwaar voor ze. Er valt dan veel te zeggen voor een variant met hulpmotor. Nog vaak goed bruikbare oude werktuigen zijn bijvoorbeeld weideslepen, ploegen, eggen, platte wagens. Maar let

op: van oude ploegen zijn de ploegscharen en/of de risters vaak flink versleten."

Vinden paarden landbouwwerk leuk? Kun je een paard overbelasten, overvragen en zo ja, hoe merk je dat?

"Je moet het paard de kans geven het leuk te gaan vinden. Je moet zorgen dat hij heeft leren werken en conditie heeft kunnen opbouwen. Probeer het werk steeds licht en afwisselend te houden. Als je een paard niet overvraagt, voorkom je dat hij zowel letterlijk als figuurlijk verzuurt. Letterlijk verzuren is verzuren in de spieren –spierpijn– en met verzuurd gedrag bedoel ik onwillig gedrag: 'o daar komt de baas weer aan'. Wat daartegen helpt is een regelmatige pauze. Bijvoorbeeld in plaats van elke dag werken, telkens een dag overslaan. Tegen een paard dat netjes z'n werk doet, moet je niets zeggen. Behalve een keer 'braaf' of 'goed'. Als je continu moet aansporen met 'kom op', 'ga door' etc. is dat voor jou niet leuk, maar ook niet voor je paard. Je kunt dan gaan schakelen in het tempo, het werk lichter maken, de perioden verkorten. Liever 's ochtends een uurtje en 's middags een uurtje, in plaats van in één keer twee uur achter elkaar."

Hoeveel uur per dag kan een paard werken en hoeveel kan je hem laten trekken?

"Een goed getraind paard kan acht uur in duurarbeid werken, zes dagen per week. Dat geldt bij een belasting van 20% à 25% van zijn lichaamsgewicht, in zijn normale stap-snelheid. Wordt die snelheid hoger, dan kan het paard minder trekken. Bij draf nog maar op 8% à 9% van zijn gewicht... Voorbeeld: je wilt gaan ploegen met een goed getraind paard van zo'n 600 kilo. Dan kan dat dier dus 120 tot 150 kilo trekkkracht in duurarbeid op-

brengen. Van de mens is bekend dat die in staat is 'explosief' zo'n honderd kilo te trekken. Dan zou je dus met een uiterste krachtsinspanning die ploeg een halve meter door de grond moeten kunnen trekken. Als je dat kunt, dan weet je dat je onder de honderd kilo trekkkracht zit."

Het gesprek met Bert Harmsen loopt op z'n einde. Het werk wacht, het is voertijd. Als we de grote woonkeuken via de deel van de boerderij verlaten staan daar wel degelijk allemaal paardenmachines. Een gloednieuwe Amerikaanse tweeschaar-sulkyploeg, verschillende schoffelwerktuigen en een reusachtige voorwagen met dieselmotor, aftakas en driepuntshef. Om paardgetrokken toch

met moderne (trekker) apparatuur te kunnen werken. Zelfs al zou je helemaal niets met paarden hebben, bij het zien van al dit moois krijg je gewoon zin om ermee aan de slag te gaan. ■

Meer informatie over het werken met paarden en de Initiatiefgroep Moderne paardentractie is te vinden op de website www.paardentractie.nl.

*Dit is een bewerking van een met dank overgenomen artikel uit *Levende Have*, magazine voor hobbydierhouders. Fotografie *Levende Have*: Jan Smit – dierenbeeldbank.nl*

Boerderij de Wolfskuil

Op boerderij De Wolfskuil wordt gemengd geboerd, volgens biologische principes. Boer Bert Harmsen en zijn vrouw Marga namen in januari 2007 het bedrijf over van Matheus Wagter, die eveneens biologisch boerde. Bert en Marga houden een flinke koppel zoogkoeien (Herefords, vleesvee), pensionpaarden, er is akkerbouw, groenteteelt en agrarisch natuurbeheer over een deel van het gras- en bouwland. De totale oppervlakte bedraagt 86 hectare, waarvan circa 54 hectare weiland en 32 hectare bouwland.

Agrarisch natuurbeheer

Bij agrarisch natuurbeheer gebruikt de boer zijn grond niet alleen als productiemiddel, maar stimuleert hij ook actief de natuurlijke ontwikkelingen op datzelfde perceel. Zo wordt er bijvoorbeeld vaak later gemaaid, worden slootkanten soms helemaal niet gemaaid en wordt aan nestbescherming gedaan. Hierdoor kunnen bijzondere planten zich ontwikkelen en vogels vrijuit broeden. Tegenover deze inspanningen (of juist het laten ervan) staat voor de boer een vergoeding.

Wederkerigheid

Franka met Koosje

Foto: Pauline Venhuizen

Ilse van den Bosch

In een natuurfilm zag ik eens een leeuw in op een hertje jagen. Ze had één specifiek exemplaar uit de kudde gekozen. "Een zwakkere," zei de commentatorstem. Het hertje rende zo hard het kon om de groep heen. De overige hertjes hadden de keuze van de leeuw waargenomen en ontspanden zich en aten verder. De leeuw rende rondjes om de grazende

kudde achter haar uitverkoren maaltijd. Het leek alsof, als zij van gedachte zou veranderen en onverwacht een ander kudde lid zou aanvallen, zij eerder met eten kon beginnen. Maar dit leek niet in het jagershoofd op te komen. Dit beeld heeft een enorme indruk op me gemaakt. Ook andersom. 'Wat kan een leeuw beginnen als de hele kudde zich georganiseerd

verdedigt?' dacht ik. Bijvoorbeeld in een kring met de geveien naar buiten gericht. Het lijkt alsof de kudde een offer brengt. Want door het werk van de leeuw blijft de kudde vitaal. Ook de leeuw hield zich aan een afspraak of was onderdeel van een wetmatigheid die niet doorbroken werd. Ook zij bracht een offer om samenwerking te ontvangen. Althans, zo zag ik

het. Een geven en ontvangen tussen roofdier en kudde.

Vitaliteit

Veel later dacht ik na over vitaliteit en wederzijdsheid. Wat mij opvalt aan het consumeren in een natuurlijk ecosysteem is dat er bijna altijd sprake is van een geven en nemen. Vruchten worden gegeten waardoor de zaden worden verspreid. De herkauwers eten

grassen, kruiden en het blad van bomen in ruil voor vruchtbare mest. Insecten en schimmels ruimen zieke planten en bomen op net zoals roofdieren zwakke dieren doden. Het lijkt per individu niet noodzakelijk of het voedsel dat zij eten wel of niet vitaal is. Wat des te meer van belang lijkt, is het vitaal houden van de gegeten soort of het ecologische systeem op zich.

Dat wat gegeten wordt, voedt de eter maar komt ook de soort van het slachtoffer ten goede en soms de hele natuur. Ik vraag me af of juist dit laatste principe de eter vitaal houdt. Niet alleen het vitale in de voeding zelf, maar het meewerken aan het vitaal houden van een heel systeem waarvan de eter zelf onderdeel is.

Afhankelijkheidsrelatie tussen jager en prooi

Plant en dier zijn zich niet bewust van deze hele ecologische wederkerigheid van eten en gegeten worden, maar het lijkt een gegeven waar zij niet om heen kunnen. De mens daarentegen zou zich wel bewust kunnen zijn van deze wetmatigheid. En er zijn vele aanwijzingen dat we dat ook van het begin af aan zijn. Jagers van vele volken ervaren een intieme spirituele relatie tussen hen en hun prooi. Het leven van de jager hangt af van de bereidheid van het dier zich gewonnen te geven. Vele rituelen zijn bedoeld om deze bereidheid te behouden. Mytholoog Joseph Campbell: "De jacht wordt een heilige overeenkomst tussen jager en het dier, wanneer men er van uitgaat dat het dier zich vrijwillig laat doden of bewust deelneemt aan een van te voren overeengekomen heilige handeling." Daarbij ga ik ervan uit dat

dit bewustzijn niet in het dier op aarde aanwezig is, maar in het wezen ervan in het geestelijke. Een groot aantal jagersvolken gelooft dat de ziel van het dier onsterfelijk is. Een sjamaan speelt vaak een centrale rol tijdens de jacht. Hij dient dan als bemiddelaar tussen deze wereld en de wereld van de geesten die het welzijn van de jachtdieren bepalen. Men gelooft dat deze geesten in ruil voor offers en het in acht nemen van morele gedragsregels dieren stuurt die door de jagers gedood mogen worden!*

Met 'morele gedragsregels' worden waarschijnlijk ook de rituelen bedoeld die het jagersvolk uitvoert om de geest van het gedode dier te bevrijden. 'Wanneer de Koryaks uit Siberië een beer doden proberen de vrouwen zijn geest tot rust te brengen door in zijn huid te gaan dansen, het dier te smeven niet boos te zijn en het voedsel te offeren. De jagers in Noordwest-Canada zingen een stervende beer toe om hem een genoegen te doen, in de hoop dat ook andere beren bereid zullen blijken zich te laten vangen. Inuit uit Alaska houden elk jaar een feestelijk ritueel waarbij opgeblazen blazen van dieren die het afgelopen jaar zijn gedood door gaten in het ijs worden geduwd. Zij geloven dat

zij op deze manier de zielen van hun prooi aan de geestenwereld terug geven, van waaruit zij opnieuw worden uitgezonden om de Inuit tot voedsel te dienen!*

Biologisch-dynamische veeteelt

Vandaag de dag wordt het bewustzijn van samenhangen en wederzijdse afhankelijkheid vorm gegeven in de biologisch-dynamische landbouw en veeteelt. Ook hier gaat het, onder andere, om het innerlijke, het onderdeel zijn van geven en nemen wat voeding en handeling vitaal maken. In de biologisch-dynamische landbouw wordt datgene aan de aarde terug gegeven wat er genomen is en om die reden is het mogelijk om op lange termijn vitale gewassen te blijven verbouwen.

Rudolf Steiner: "De koe is een zeer hoog geestelijk wezen, maar dat leeft niet op aarde. Alle aparte, lichamen aanwezig koeien in de verschillende rassen over de hele wereld zijn ieder een heel klein stukje stoffelijke verschijning van dit koewezen. En wij als mensen hebben de morele verantwoordelijkheid om te zorgen dat in iedere lichamelijke koe die wij fokken en gebruiken, dit geestelijk wezen zich naar zijn aard kan manifesteren. Daarom is niet het doden van dieren verwerpelijk en fout,

Foto: Franka Slothouber

Koosje met haar eerste stierkalfje Kees

maar het houden van dieren op tegennatuurlijke en dier-onwettelijke wijze."

Melkkalfjes

Maar hoe zit het dan met de kalfjes uit de biologisch-dynamische melkveehouderijen? Elke koe moet immers jaarlijks een kalf baren om melk te geven.

Melkkoeien zijn verder doorgefokt voor een hogere opbrengst aan melk en zijn daardoor moeilijk af te mesten en zijn ook wat zwakker. Vleesveehouderijen, die speciaal voor vleesproductie doorgefokte rassen houden, zijn dus niet geïnteresseerd in melkveekalfjes. Dit heeft tot gevolg dat biologisch-dynamische melkveekalfjes in de gang-

bare kalvermesterij terechtkomen. Het gaat hier om jaarlijks 1125 kalfjes. Ik vraag me af hoe vitaal biologisch-dynamische melk kan zijn, wanneer het dierenleed van de kalfjes die in de gangbare industrie onder erbarmelijke omstandigheden in een paar maanden worden vetgemest en geslacht, daar een rechtstreeks gevolg van is.

Vrolijk vlees

Dit is een probleem waar velen begaan mee zijn, maar waar nog weinig oplossing voor is. Sommige boeren houden dubbeldoelkoeien. Dit zijn sterke, niet of minder doorgefokte en vaak Oudhollandse rassen die zowel voor melk als vlees gehouden kunnen worden. Zij geven iets minder melk dan specifieke melkkoeien. Zij worden eerst een aantal jaren gemolken en daarna afgemest voor de slacht. De kalfjes van deze koeien zijn ook geschikter om af te mesten voor kalfsvlees.

In DP van februari las ik over het kalfsvlees van Jan Vrolijk. Ik belde hem op om te vragen waar zijn kalfjes vandaan komen. Alleen uit de eigen kudde? Jan Vrolijk: "Alle koeien houden hun eigen kalf én krijgen er een pleegkalf bij. Dit zijn kalveren van dubbeldoelkoeien en komen van biologisch-dynamische melkveehouderijen en zouden

anders in de gangbare kalvermesterij belanden. Ik krijg Blaarkoppen en Rood Bonte koeien." Mijn hart juichte: dit vlees mag je oprecht Vrolijk Vlees noemen. Eindelijk een eerbiedwaardige plek voor melkkalfjes. Laten er meer volgen!

Een zeer betrokken klant

Franka Slothouber, adoptievriendin bij de Klaverhoeve adopteerde in augustus 2004 een vaarskalf van de familie Vrolijk. Nadat zij in het boek 'De Levende Have' van Koos van Zomeren over de Klaverhoeve had gelezen, bezocht zij de boerderij en besloot een koe te adopteren. Eindelijk had ze het gevoel als consument iets te kunnen doen. Ze noemde haar koe Koosje naar Koos van Zomeren. Sindsdien is ze regelmatig met haar camera bij Koosje op bezoek en een hobby werd een nieuw beroep. Franka: "Gaan-deweg ontdekte ik dat koeien mij op een bijzondere manier raken. Van alle landbouwhuisdieren zijn koeien mij het meest dierbaar. Ze zijn nieuwsgierig, intelligent en onverklaarbaar rustbrengend. Ik houd ervan om urenlang tussen een koppel koeien door te brengen, als het ware in de kudde opgenomen te worden. Het gemaal van hun kaken, het opboeren tijdens het herkauwen, de geur van afge-

graasd gras. Hun nieuwsgierigheid, de grote natte neus snuivend in mijn richting geheven. Hun ogen glanzend, groot en bruin, met lange sierlijke wimpers. Als ik heel dichtbij ze sta komt hun lange tong tastend tevoorschijn, alsof ze willen proeven wie ik ben. Eindeloos fotogeniek."

Vegetarische vrienden

Aan de boerderij van Koosje zijn nog zo'n 40 vrienden verbonden. Het blijken voornamelijk vegetariërs. Jan: "Het adopteren van een kalfje dat binnen een jaar geslacht wordt, vind ik niet zo zinvol. Daarom kun je nu alleen 'Vriend van de Klaverhoeve' worden. Dat kost 50

euro per jaar. Zij krijgen 10% korting op onze vleespakketten, maar daar wordt weinig gebruik van gemaakt. Slechts ongeveer 10 % van onze boerderijvrienden nemen vlees bij ons af." Franka: "Zuivel eet ik niet, ik kan het niet zo goed verdragen. Sinds ik Koosje ken, ben ik veel minder vlees gaan eten. Elk stuk vlees ruikt nu naar dier. Ik eet het alleen nog op brood. En Koosje wil ik zeker niet opeten. Koosje heeft al 2 kalfjes gebaard. Helaas zijn het stiertjes. Dus deze kunnen niet blijven. Haar eerste stiertje Kees, is het eerste stiertje dat Jan naar de slachterij bracht. Dat vond ik wel moeilijk. Wanneer Koosje zelf van de boerderij weg moet,

wil ik haar van Jan kopen. En dan moet ik een plekje vinden voor haar oude dag."

Zuivel en vlees onlosmakelijk met elkaar verbonden

Ik hoop van harte dat deze vorm van biologisch-dynamische veeteelt een groot succes wordt en dat er meerdere boerderijen volgen. En dat betekent natuurlijk ook: laten we meer voor vlees en melk betalen! Ik roep zowel vleeseters als vegetariërs op om vriend van de Klaverhoeve te worden. Want zo gek is het niet om als vegetariër ook je verantwoordelijkheid te nemen voor de kalfjes die geboren moeten worden voor de zuivelproductie.

De smaak van goed vlees

Jan: "Ons vlees is donker rood van kleur, heeft minder vet en heeft meer structuur. Daardoor slinkt het vlees minder bij het bereiden, heeft het meer smaak en is het een stuk steviger. Omdat het minder mals is, moet je het langer laten garen. De slaggers zijn daar niet zo blij mee. We zijn nu aan het kijken of we onze koeien kunnen kruisen om wat meer doorregen vlees te krijgen." Maar minder mals betekent zeker niet taai. Zelf vind ik het vlees echt heerlijk. Het heeft een krachtige smaak waar je iets langer van kunt genieten doordat je er iets langer op mag kauwen.

Recept voor 4 personen

Kalfsstoofpot

Met de smaak van wederkerigheid

400 gram
kalfspoulet van de Klaverhoeve
2 uien
1 appel
2 tenen knoflook
verse salie of tijm
een stukje verse gember
4 eetlepels tomatenpuree
een klont boter

zeezout naar smaak

Appel in kleine stukjes snijden. Knoflook, gember, salie of tijm fijn hakken. Uien op de wortelkant neerzetten en halveren. Beide helften met de lijnen van de ui mee in smalle partjes snijden.

Poulet en uien aanbraden in

boter. Water toevoegen zodat het vlees onder staat en aan de kook brengen. Overige ingrediënten, behalve het zout toevoegen en 1½ à 2 uur laten stoven. Let op dat er voldoende water in de pan blijft.

Op smaak brengen met zout en eventueel een lepeltje honing.

*Dier en mens. De spirituele samenhang tussen dierenwereld en menselijke cultuur. N. J. Saunders.

Informatie over Vrolijk Vlees:
www.klaverhoeve.com

Informatie over de fotografie van Franka:
www.frankaslothouber.nl

Rectificatie: De foto van de rijkelijk gevulde oogstmand bij Dynamische Keuken in DP3 was van Claudia Reina.■

Vegetarische preparatendag

Zondag 23 november 2008 is er weer een preparatendag bij de Zonnetuin in Alkmaar. Bedrijven en andere belangstellenden kunnen deelnemen aan het bereiden van het vegetarische mest- en compostpreparaat. Alle onderdelen ervan worden deze dag ter plekke verstrekt. Voor het meebrengen van de benodigde attributen zoals een ruw stenen vijzel, ed. ontvangt u bericht na aanmelding.

Plaats: de Zonnetuin, ATV de Rekere, Helderseweg (naast nr. 63), Alkmaar
Tijd: 10.30 - 16.00 uur
Kosten: € 25,- per persoon, exclusief consumpties
Info en aanmelden: Guurtje Kieft 072 - 5159 456

Verdieping in BD tuinieren

Tien weken achtereenvolgend, één avond per week, verdiepen we ons in de krachten van hemel en aarde. De wereld van de levenskrachten, de natuurwezens én de kosmische krachten uit de planeetsferen, de engelhiërarchieën. Hoe we als mens een bewustzijn kunnen ontwikkelen om met beide werelden samen te leren werken. De kosmosagenda is onze route die nog onvermoede wegen aangeeft. Verder veel aandacht voor het opbouwen van een evenwichtige grond, het maken van compost, levenskrachten in voeding, enzovoort. De praktijk staat van A tot Z helder beschreven in het cursusboek.

Stichting de Zonnetuin opgericht

De Stichting stelt zich als doel een bijdrage te leveren aan het verder ontwikkelen van de biologisch-dynamische land- en tuinbouw. Voor een groeiend bewustzijn van een liefdevol en respectvol omgaan met de aarde en alles wat erop leeft. Het inspireren van mensen tot het vinden van nieuwe wegen die leiden naar verbinding en samenwerking met de geestelijke werelden. Dit alles uit te dragen vanuit een antroposofische levensvisie: individuele vrijheid tot geestelijke en persoonlijke ontwikkeling, gelijkwaardigheid en broederschap tussen mensen onderling.

Aanvang: dinsdag 13 januari 2009 en donderdag 15 januari 2009
Plaats: de Zonnetuin, ATV de Rekere, Helderseweg (naast nr. 63), Alkmaar
Tijd: 19.00 - 21.30 uur
Kosten: € 170,- incl. cursusboek
Info en aanmelden: Guurtje Kieft 072 - 5159 456

De komende drie jaar zal het levenswerk van Guurtje Kieft uit Alkmaar stap voor stap in de stichting worden ondergebracht. Per 1 januari 2008 is de stichting door de belastingdienst aangemerkt als ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling). De stichting staat geregistreerd bij de Kamer van Koophandel onder nummer: 37136765.

Tevens willen wij als bestuur een oproep doen aan een ieder die betrokkenheid heeft bij biologisch-dynamische projecten over de grenzen. Wij willen graag adressen van en informatie over liefst kleinschalige projecten die wij in de toekomst financieel willen ondersteunen.

Bent u geïnteresseerd in het werk van de stichting en wilt u het levenswerk van Guurtje ondersteunen dan kunt u informatie opvragen via telefonisch contact: 072 - 5159 456 of via een email naar: stichtingdezonnetuin@kpnplanet.nl
De website is in voorbereiding: www.dezonnetuin.org

Praktijkleergang 'Energie - mens - landbouw'

Locatie: biologisch bedrijf De Hoeven in Dalfsen op 8 dinsdagen vanaf 21 oktober tot 14 april. En op het biologisch bedrijf van Wil Muskens in Oost-eind bij Breda op 8 woensdagen vanaf 22 oktober tot 15 april. Inhoud: Werken met aarde energie en kosmische energie om het bedrijf, land, gewassen, dieren en jezelf meer in harmonie te brengen en te houden. Tijdens de praktijkleergang bezoeken we regelmatig bedrijven van deelnemers. We leren om energie op het bedrijf waar te nemen en gaan op het eigen bedrijf de energetische ontwikkeling volgen en verbeteren. Zo krijg je bijvoorbeeld meer zicht op de werking van preparaten en andere middelen om met goed samen te werken met de krachten en energieën op je bedrijf. We leren nieuwe healing-methoden en de basisprincipes van healing.

Meer informatie, programma en inschrijving: Jaap Vermuë, t 0344 - 661302 of www.jaapvermue.nl

Dick Blokker

Voor de derde keer organiseert de Stichting Brandaan Reizen een reis naar Sekem van woensdag 25 februari tot en met zondag 8 maart 2009. Nadat in 1977 de oprichting van Sekem ten noordwesten van Sekem heeft plaatsgevonden vindt vooral de laatste jaren een indrukwekkende uitbreiding plaats van dit initiatief naar andere delen van Egypte. Grondlegger van Sekem is de heer Ibrahim Abouleish. Nog steeds geeft hij leiding aan duizenden Egyptenaren, die hun werk op de akkers, de boomgaarden hebben, op een school of een opleiding zitten en gebruik maken van de voorzieningen van Sekem (b.v. het Medisch Centrum). Niet lang geleden is er een nieuw project in de Sinai gestart.

Behalve een bezoek aan dit project reizen we van woensdag t/m zondag ook door de indrukwekkende woestijn en het gebergte van de Sinai en overnachten we onder meer in het Catharina klooster. Van zondag t/m zondag (1 t/m 8 maart)verblijven we in Sekem. Er worden hier verschillende rondleidingen gehouden en er vinden ontmoetingen plaats met o.a. de heer Abouleish, waarbij de Islam aan de orde komt. Ook is hier gelegenheid om eurythmie o.l.v. Christoph Graf en Martina Dinkel te beoefenen. Op drie, misschien vier dagen vinden er excursies plaats o.l.v. mev. Nihal Mofty naar de Fayoem en naar Cairo waar we piramiden, musea, bijzondere moskeeën en de oude stad gaan bezoeken.

De deelnemersbijdrage voor de hele reis is ongeveer € 1.670,- pp. Voor alleen de Sekemweek (1 t/m 8 maart 2009) ongeveer € 1275,- pp. Toeslag 1-persoonskamer € 68,-. De definitieve reissom en het programma wordt in december 2008 vastgesteld.

Er zal in februari 2009 een voorbereidende bijeenkomst worden georganiseerd. Maximaal 20 deelnemers.

Voor info en inschrijven, kunt u contact opnemen met de reisleader, Dick Blokker, t. 026 4426619, e-mail: dickblokker@hotmail.com Stichting Brandaan Reizen Postbus 773, 6800 AT Arnhem

Eerste Pergola Conferentie op Warmonderhof

Op woensdag 10 december zal op de Warmonderhof de allereerste Pergolaconferentie plaatsvinden.

Na een aantal geslaagde studiedagen in kleinere kring wordt dit een iets groter opgezette dag en is er plaats voor zo'n 75 deelnemers. Beginnende en ervaren boeren en tuinders en overige mensen uit het landbouwwerkveld zijn van harte uitgenodigd. Hoewel de informatie in eerste instantie is gericht op de boeren, zijn natuurlijk ook belangstellende consumenten van harte welkom. Het precieze programma wordt t.z.t. nog bekend gemaakt,

maar zeker is dat het een volle en feestelijke dag wordt met workshops, ervaringsverhalen, achtergrond en visie en gelegenheid elkaar te ontmoeten.

Als spreker hebben we in ieder geval Jan Douwe van der Ploeg (WUR, o.a. plattelandsontwikkeling) bereid gevonden zijn visie op de landbouwtoekomst te komen geven.

Houd de dag vast vrij, en liefst ook de avond nog, want er is ook een avondprogramma én een heerlijke biologische maaltijd. De dag wordt georganiseerd door Tineke Bakker, boerin op Pergolabedrijf de Oosterwaarde en projectleider van het project *Ondernemen volgens Pergola*, in samenwerking met de KNHM. Tevens zullen op die dag de resultaten van het project gepresenteerd worden.

Interesse? Meld je vast aan voor een uitnodiging en een programma via: a.g.beijer-moorman@knhm.nl

Informatie behorende bij artikel Phytophthora terugdringen:

Maandelijkse Grondbewerkingskalender

Als donateur van de Stichting Agrikos ontvangt u per e-mail de maandelijkse Grondbewerkingskalender met Toelichtingen. Bij aanvang is er een Starterspakket met diverse informatie. Voor niet-internet gebruikers is er een mogelijkheid tot verzending per post. In de maandelijkse kalenders staan behalve adviezen voor aardap-

pelen volgens hetzelfde concept ook adviezen voor andere gewassen. Als u nu donateur wordt, ontvangt u alle resterende maandkalenders voor de jaargang 2008 en 2009. Tevens wordt het boek "De werking van de siderische Zon en Maan in de landbouw" (winkelwaarde € 18,40) als welkomstgeschenk toegezonden. In dit boek zijn de bevindingen van het vroegere onderzoek opgenomen.

Een jaardonateurschap voor particulieren is € 17,50, voor bedrijven € 50,-. Aanmelding via de website www.agrikos.nl, telefoon 030-2257505 of door rechtstreekse overmaking op Rabobank 1227.30.933 t.n.v. Stichting Agrikos te Bilthoven met vermelding van bedrijfsnaam en adres.

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
e-mail: info@bdvereniging.nl
website: www.bdvereniging.nl
Postgiro voor betaling
contributie 147485
IBAN: NL 53 PSTB 0000 1474 85
BIC: PSTBNL21

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Albert de Vries (voorzitter), Maria van Boxtel, Inge Schwagermann, Ruud Hendriks.
Medewerkers bureau BD-Vereniging
Onno Bakker (secretaris), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap 2008: € 35,-/jaar
- Jongerenlidmaatschap (t/m 23 jaar) 2008: € 15,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap: € 60,-/jaar
- Beroepslidmaatschap € 200,-/jaar

Voor gedetailleerde inhoud van de lidmaatschappen zie DP 2008-2 of de website www.bdvereniging.nl.

- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa), € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd. Leden en donateurs ontvangen jaarlijks een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) door de belastingdienst, hetgeen betekent dat legaten geheel vrij zijn van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u heeft informatie, belt u dan even met Onno Bakker (telefoon 0321 315937).

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor beroepsleden, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging. De preparatenwerkgroep is op dinsdag ook telefonisch te bereiken op nummer 06-47235401.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,50
501	Kiezelpreparaat	€ 3,50
502 – 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 15,-
502 – 507	Compostpreparaten per soort	€ 3,-

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (IBAN: NL 56 PSTB 0000 3137 86, BIC: PSTBNL21) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres. Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd. (Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.) Voor het duizendblad preparaat zijn hertenblazen te bestellen via ons e-mail adres. Informatie: preparaten@bdvereniging.nl

De Preparatenwijzer geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de BD-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging.

A G E N D A

21/22 oktober - 14/15 april 2009 >>>
Praktijkleergang 'Energie - mens - landbouw'
Duur: 8 dagen
Plaats: biologisch bedrijf *De Hoeven* in Dalfsen op 8 dinsdagen. En op het biologisch bedrijf van Wil Muskens in Oostende bij Breda, 8 woensdagen vanaf 22 oktober - 15 april.

Info: Jaap Vermuë, t 0344 - 661302 of www.jaapvermue.nl

Zondag 23 november 2008 >>>
Vegetarische preparatendag
Plaats: de Zonnetuin, ATV de Rekere, Helderseweg (naast nr. 63), Alkmaar.
Info: Guurtje Kieft, t 072 - 5159 456

10 december 2008 >>>
Eerste Pergola Conferentie
Plaats: Warmonderhof, Wisentweg 12, 8251 PC Dronten.
Info: a.g.beijer-moorman@knhm.nl

13 en 15 januari 2009 >>>
Verdieping in BD tuinieren
Duur: 10 weken à één avond.
Plaats: de Zonnetuin, ATV de

Rekere, Helderseweg (naast nr. 63), Alkmaar.
Info: Guurtje Kieft, t 072 - 5159 456

25 februari - 8 maart 2009 >>>
12-daagse reis naar Sekem (Egypte)
Info: Brandaan, Dick Blokker, t 026 4426619
>>> = zie elders in dit nummer

NIEUW!

(H)eerlijke tropische fruityoghurt

Met fruit uit Oeganda

Naast het meesparen voor koeien, kunt u ook op een andere manier de bevolking in Oeganda ondersteunen. Het biologische tropische fruit voor deze yoghurt is het resultaat van een samenwerking tussen ontwikkelingsorganisaties, African Organics en ruim 100 boeren die bij dit project betrokken zijn. De samenwerking verzekert de boeren van een stabiele afzet tegen fatsoenlijke prijzen.

Nu te koop in de biologische speciaalzaak!

zuiver @zivil

Ik woon in Oeganda, in het dorp Bulondo. Dat ligt in het district Kamuli, ongeveer 150 km ten oosten van de hoofdstad Kampala. Ik help mijn zoon, Francis Kabaseke, met het telen en oogsten van de passievruchten. Hier pluk ik de rijpe vruchten op zijn land van ongeveer 2 hectare, dichtbij de Nijl. Door de opbrengst van de passievruchten die we onder andere voor deze yoghurt leveren, kunnen we nu een beter bestaan opbouwen.

Veronica Abbo uit Bulondo.

Geef een koe voor Oeganda!

De plattlandsbevolking van Oeganda heeft te kampen met werkloosheid, honger en ondervoeding. Daarom voert Zuiver Zuivel actie. Spaar 25 zegels en/of streepjescodes van de literverpakkingen met een totaalwaarde van 2,50 Euro voor een deelcertificaat voor een koe voor Oeganda.

Spaar mee!

Kijk voor meer informatie op de actieverpakking of ga naar www.zuiverzuivel.nl of www.heifer.nl

Samen met de natuur

www.zuiverzuivel.nl